

JAN CZARNOCKI¹

(1889—1951)

Życie Jana Czarnockiego upłynęło od najwcześniejszej młodości pracowicie i owocnie dla dobra polskiej geologii. Syn Ziemi Kieleckiej, urodzony dnia 24 maja 1889 r. w Kielcach — w samym sercu Gór Świętokrzyskich — już jako uczeń szkoły średniej, najpierw rosyjskiej, a po strajku szkolnym w 1905 r., w którym brał udział — polskiej, Czarnocki odbywał liczne wycieczki, czynił obserwacje w terenie, gromadził zbiory geologiczne, które później miały się rozrósć do ogromnych rozmiarów.

Góry Świętokrzyskie — jeden z najciekawszych regionów geologicznych Polski — były dlań doskonałą szkołą i stały się Jego umiłowaniem oraz głównym tematem prac na całe życie. W bogatej spuściźnie naukowej tego badacza, obejmującej stokilkadziesiąt ogłoszonych drukiem pozycji bibliograficznych, ogromną większość stanowią prace poświęcone Góróm Świętokrzyskim.

Kiedy Jan Czarnocki wraz ze swym szkolnym kolegą Janem Samsowiczem rozpoczęli pierwsze studia geologiczne, w ówczesnej Kongresówce, na której terenie pracowali, nie było odpowiednich warunków do pracy naukowej — toteż młodzi chłopcy musieli borykać się z wielu trudnościami. Trudności te wzrosły jeszcze podczas pierwszej wojny światowej pod wojskową okupacją austriacką, co jednak nie zniechęciło Czarnockiego i jego towarzysza, którzy nawet i w tych warunkach potrafili kontynuować prace terenowe.

Tymczasem w Warszawie powstał polski uniwersytet, a katedrę geologii objął w nim Jan Lewiński — kierownik Pracowni Geologicznej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Na asystenta powołuje on Jana Czarnockiego, który przed wojną uzupełnił swą wiedzę zdobytą samokształceniem, przez systematyczne studia na uniwersytetach Jana Kazimierza we Lwowie i Jagiellońskim w Krakowie. Wkrótce Lewiński przekazuje Mu kierownictwo wspomnianej pracowni.

Dopiero jednak po ukończeniu wojny i odzyskaniu niepodległości uzyskał Czarnocki lepsze warunki pracy. Przechodzi, jako jeden z organizatorów, do tworzącego się wówczas w Warszawie Państwowego Instytutu Geologicznego wraz z całą Pracownią Geologiczną Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, która w ten sposób staje się załącznikiem Instytutu.

W Instytucie Czarnocki, kontynuując swe prace dotyczące Gór Świętokrzyskich, rozwinął żywą działalność przede wszystkim jako geolog terenowy; prace te opierają się już teraz nie tylko na badaniach powierzchniowych, ale także na licznych robotach ziemnych — wykopach, szurfach,

¹ Artykuł ten jest zasadniczo powtórzeniem wstępnego artykułu z „Geologicznego Biuletynu Informacyjnego”, zeszyt 2, rok 1952. Jedynie dla podkreślenia roli, jaką Zmarły odegrał w ramach Polskiego Towarzystwa Geologicznego, ustępy dotyczące tej Jego działalności w poprzednim artykule, zostały wyodrębnione, uzupełnione nowymi danymi i zebrane w jeden, przedostatni ustęp niniejszego artykułu.

wierceniach. Wyniki tych badań opublikował Czarnocki w wielu rozprawach i notatkach.

Swój dorobek naukowy ówczesny zamyka On w 1919 r. podstawową pracą pt.: „Stratygrafia i tektonika Gór Świętokrzyskich“ oraz „Mapą Geologiczną Gór Świętokrzyskich“ w podziałce 1:100 000, pokazując nąocześnie, jak daleko poszliśmy naprzód od czasów Güricha, Sobolewa i Siemiradzkiego. Ta praca i ta mapa stanowiły niejako rusztowanie, na którym przez resztę swego życia Czarnocki budował i uzupełniał gmach geologii Gór Świętokrzyskich.

Mijały dalsze lata owocnej pracy, o której wynikach dowiadywaaliśmy się przeważnie z krótkich, ale jakże bogatych w treść komunikatów pomieszczanych w sprawozdaniach z posiedzeń naukowych Instytutu. Czarnocki systematycznie opracowywał obszar po obszarze, formację po formacji — poczynając od kambru, a kończąc na czwartorzędzie, główny jednak wysiłek ześrodkował na utworach paleozoicznych. Równoległe do stratygrafii rozbudowuje On paleogeografię i tektonikę, gromadzi bogate materiały paleontologiczne. Żywo zajmuje się złożami kopalin użytecznych.

Czarnocki ujmuje problematykę Gór Świętokrzyskich szeroko, wraz z ich obramowaniem. A kiedy w obramowaniu utwory miocenijskie nasuwają szereg zagadnień, które nie dają się rozwiązać badaniami lokalnymi, sięga dalej poza rejon Świętokrzyski — na Podkarpacie i na Podole. I tu również pasjonują Go zagadnienia geologii surowcowej: tylokrotnie w literaturze naszej dyskutowana kwestia ropy naftowej na północ od Karpat za Wisłą, możliwość występowania węgla kamiennego na przedpolu Gór Świętokrzyskich i inne.

Pod koniec okresu międzywojennego Czarnocki nie jest już sam. Choć nigdy nie miał katedry, wychował sobie w terenie i w pracowni szereg młodych współpracowników. Możliwości Jego pracy poprawiają się znacznie, kiedy w 1938 roku kierownictwo Instytutu objął prof. Karol Bohdanowicz. Czarnocki mający dotychczas w Instytucie stanowisko geologa i kustosa Muzeum zostaje wicedyrektorem Instytutu i najbliższym współpracownikiem prof. Bohdanowicza.

Niestety, okres ten trwał krótko, bo już w półtora roku wybuchła druga wojna światowa, a wraz z nią nastały ciężkie czasy okupacji. Ale i wtedy Czarnocki — chociaż wtłoczony w ramy podległego okupantom Instytutu, mającego według ich planu spełniać jedynie funkcję usługową — potrafił w dalszym ciągu kontynuować prace naukowe. Równocześnie zajmuje się też zabezpieczeniem materiałów naukowych Instytutu przed grabieżą, snując plany jego reorganizacji po wojnie.

Zniszczenie Warszawy po powstaniu — to nowy cios dla Czarnockiego. W ruinach i zgliszczach Instytutu giną niemal całkowicie Jego wspańiałe zbiory, będące trzonem i chlubą Muzeum, oraz prywatna biblioteka. Przepadają też wiele cennego materiału naukowego w postaci notatek i opracowań. Ale Czarnocki nie załamuje się. Natychmiast po wyzwoleniu zabiera się do nowej energicznej pracy — zrazu w rodzinnych Kielcach, gdzie jest organizatorem i dyrektorem Instytutu Badań Regionalnych, w którym geologia stanowi podstawę do planowania przestrzennego, a równocześnie współpracuje nadal z Państwowym Instytutem Geologicznym.

Po śmierci prof. Bohdanowicza w 1947 roku Czarnocki obejmuje stanowisko dyrektora Instytutu — stanowisko niezmiernie trudne i odpowiedzialne, kiedy nie tylko Instytut, ale całą geologię polską trzeba było zreorganizować i przestawić na nowe tory — zgodnie z nowymi, a wielkimi zadaniami, jakie przed geologią stawia Państwo Ludowe i jego uspołeczniona gospodarka ziemią i jej bogactwami. Czarnocki dobrze rozumie te zadania i w roku 1948 przygotowuje pierwszy ogólnopństwowy plan badań geologicznych w Polsce, a następnie przy współudziale ekspertów radzieckich bierzy żywy udział w rozbudowie tego planu aż do jego definitywnego zredagowania. Równocześnie współdziała wybitnie w pracach Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej jako przewodniczący Podsekcji Geologii w Sekcji Nauk o Ziemi.

Zdając sobie sprawę, że szczupłe ramy dotychczasowych gmachów nie wystarczą na pomieszczenie zreorganizowanego Instytutu z jego wielokrotnie zwiększoną działalnością, Czarnocki zajął się gorliwie sprawą budowy nowego gmachu, którą doprowadził niemal do końca.

Prace organizacyjne i administracyjne pochłaniają i wyczerpują Czarnockiego w ostatnich latach Jego życia. Mimo to i teraz jeszcze znajduje czas na pracę naukową. W okresie powojennym posuwa On dalej prace na obszarze Gór Świętokrzyskich, gromadząc nowe materiały i dorzucając cenne publikacje, jak wydana pod Jego kierunkiem „Przeglądowa Mapa Geologiczna ark. Kielce w skali 1:300 000“, „Geologia Regionu Łysogórskiego“ rzucona na szerokie tło zagadnień stratygraficznych, paleogeograficznych i tektonicznych. W przygotowaniu była synteza tektoniczna Gór Świętokrzyskich, monografia o klimeniach oparta na ogromnym materiale zebrany przez autora i szereg innych. Niestety nie było dane Czarnockiemu dokończyć tych prac. Po długiej chorobie zmarł On w Warszawie dnia 16 grudnia 1951 r. i został pochowany w Kwaterze Zasłużonych na Powązkach.

Jan Czarnocki zawsze żywo interesował się sprawami Polskiego Towarzystwa Geologicznego od chwili jego powstania. Już w parę miesięcy po zawiązaniu Towarzystwa organizuje On w 1921 r. w Kielcach jego pierwszy zjazd, poświęcony Góróm Świętokrzyskim, który z jednej strony nawiązuje do tradycji Staszica i Puscha, a z drugiej zapoznaje uczestników z wynikami badań lat ostatnich, głównie samego organizatora zjazdu, na tym wówczas najbardziej aktywnym odcinku geologii Polski.

Późniejsze lata intensywnej pracy niewiele dają Czarnockiemu czasu do poświęcenia dla Towarzystwa. Ale chociaż wówczas mało udziela się centrali, to w Warszawie w latach 1928/29 pełni funkcję przewodniczącego Oddziału Warszawskiego i w tym charakterze organizuje wówczas wraz z prof. R. Kozłowskim i prof. J. Samsonowiczem pięciodniową wycieczkę w Góry Świętokrzyskie dla zagranicznych kolegów-specjalistów — prof. Forste'a z Ameryki i prof. Troedsona ze Szwecji.

W okresie międzywojennym na łamach „Rocznika“ Towarzystwa ukazują się dwie prace Czarnockiego. W 1931 r. czyni On próbę nawiązania lokalnej stratygrafii czwartorzędu do ogólnego jej schematu w Polsce opracowanego przez prof. W. Szafera. Praca ta ukazała się w VII tomie „Rocznika“ pt.: „Dyluwium Gór Świętokrzyskich“. W pięć lat później w 1931 r. praca Czarnockiego pt.: „Baryt w Górach Świętokrzyskich“ wska-

zuje na wspomniane już wyżej zainteresowanie Jego problemami surowcowymi i to nie tylko z geologicznego, ale i z gospodarczego punktu widzenia (sprawa zastąpienia importowanego barytu własnym).

Przed wybuchem drugiej wojny światowej nowy dorobek naukowy Czarnockiego jest już tak duży, że chce go znowu pokazać po 18 latach na Zjeździe Polskiego Towarzystwa Geologicznego. Ilustracją do tego ma służyć mapa geologiczna arkusza Kielce w skali 1:100 000 wydana w 1938 roku — o ileż bogatsza w szczegóły i dająca o ile pełniejszy obraz niż jej poprzedniczka z 1919 roku. Ironią losu ten XIX Zjazd Towarzystwa, a drugi w Kielcach został wyznaczony na 1 września 1939 roku — dzień rozpoczęcia najazdu hitlerowskiego na Polskę.

Jednak zjazd ten został jedynie odroczony wskutek wybuchu wojny, gdyż już w dwa lata po jej zakończeniu i po odbyciu pierwszego zjazdu po oswobodzeniu na Ziemiach Odzyskanych — na Dolnym Śląsku, zjazd świętokrzyski dochodzi wreszcie do skutku w Kielcach w 1947 r. Organizuje go i prowadzi znowu Jan Czarnocki, dając szerszemu ogółowi polskich geologów możliwość przekonania się o olbrzymich postępach, jakie geologia Gór Świętokrzyskich dzięki pracom Czarnockiego i Jego współpracowników, poczyniła w ciągu 26 lat od ostatniego zjazdu. I ten zjazd również był wzorowo przygotowany. Oprócz mapy arkusza Kielc w skali 1:100 000 z 1938 roku, która miała służyć niedoszłemu zjazdowi przed wojną teraz organizator zjazdu daje ponadto obszerny i bogato ilustrowany „Przewodnik XX Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego w Górach Świętokrzyskich w roku 1947“. Przewodnik ten wydrukowany na łamach XVII „Rocznika“ PTG kończy listę prac Czarnockiego w organie Towarzystwa.

Na zjeździe tym Czarnocki, wówczas już dyrektor Państwowego Instytutu Geologicznego zostaje wybrany wiceprzewodniczącym Towarzystwa, a w cztery lata później w roku 1951 na zjeździe w Wałbrzychu jego członkiem honorowym. Nie były to tytuły dekoracyjne. Czarnocki, mimo nawału prac związanych ze stanowiskiem dyrektora Instytutu będącego w reorganizacji, a następnie mimo nurtującej Go ciężkiej choroby, myśli o zorganizowaniu jubileuszowego XXV zjazdu w stolicy i poświęceniu go tak aktualnym zagadnieniom czwartorzędu. Na trzy miesiące przed śmiercią szkicuje On piszącemu te słowa plan zjazdu, którego nie było Mu już dane doczekać, lecz inicjatywa Jego została zrealizowana.

Jan Czarnocki był również członkiem Warszawskiego Towarzystwa Naukowego i członkiem-korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności. Prezydent Rzeczypospolitej nadał Mu pośmiertnie order Polonia Restituta II klasy. Otrzymał On także Nagrodę Państwową 1 stopnia za „dorobek naukowy na polu geologii o wielkim znaczeniu dla gospodarki narodowej w Polsce Ludowej“. W Zmarłym Nauka Polska straciła jednego z najwybitniejszych geologów, Góry Świętokrzyskie niestrudzonego i rozmiłowanego w nich badacza, Państwowego Instytutu Geologicznego długoletniego pracownika i dyrektora, a Polskie Towarzystwo Geologiczne swego wiceprzewodniczącego i członka honorowego, który dobrze zasłużył się jego rozwojowi.

Stanisław Krajewski

Warszawa 6/X 1953 r.

Ян Чарноцки
(1889—1951)

Ян Чарноцки родился в 1889 г. в Кельцах в самом сердце герцинского массива Свентокржиских Гор в центральной Польше, которые стали позже главным объектом его научных работ. Очень рано начал он увлекаться геологией и еще учеником предпринимал многочисленные экскурсии производя геологические наблюдения и собирая окаменелости.

Чарноцки изучал геологические науки на Львовском и Краковском университетах. Во время первой мировой войны он начал работу в Геологической лаборатории Музея Промышленности и Земледелия в Варшаве. После войны в месте с этой лабораторией перешел он в Польский Государственный Институт, который только что организовался после приобретения Польшей независимости. Чарноцки был одним из организаторов этого Института, где он занимал должность геолога и управляющего Музеем. После второй Мировой войны во время которой потерял он большую часть своих замечательных коллекций и богатый рукописный материал, Чарноцки стал в 1947 г. директором Института и занимал эту в высшей степени ответственную должность до самой своей смерти в 1951 г.

Как мы уже указали, Чарноцки исследовал главным образом Свентокржиские Горы, которых был лучшим знатоком. Еще в 1919 г. он издал фундаментальный труд о стратиграфии и тектонике Свентокржиских Гор и в том же году геологическую карту их центральной части в масштабе 1:100 000. Эти две работы представляют собой важный этап в геологическом исследовании этого района. Второй этап это геологическая карта листа Кельце, изданная в 1938 г. После второй мировой войны Чарноцки издал еще одну карту, на этот раз более общую — лист Кельце 1:300 000, а также крупную монографию лысогурского района. Чтобы указать коллегам специалистам результаты своих трудов, он два раза организовал в Кельцах заседания Польского Геологического Общества в 1921 и 1947 гг. с многочисленными экскурсиями.

Чарноцки посвятил много стратиграфических и палеогеографических трудов основанных на солидной палеонтологической базе, каждому из многочисленных образований Свентокржиских Гор. Он обнаружил в этих горах карбоновые образования до сих пор неизвестные, а также он первый нашел здесь палеозойские изверженные породы. Разширяя область своих исследований на периферию Свентокржиских Гор он обратил особое внимание на миоценовые отложения. Чтоб лишь понять их стратиграфические и палеогеографические условия, он в целях сравнения исследовал миоценовые отложения в пределах прикарпатского предгорного прогиба и на Подолии. Чарноцки выяснил также тектонику Свентокржиских Гор и исследовал залежи полезных ископаемых в этом районе.

Научная работа Чарноцкого, которую представил здесь только в общих очертаниях, не исчерпывает его деятельности. Он был также прекрасным организатором. До войны организовал он Музей в Польском Институте, а также в очень тяжелых условиях послевоенного времени пытался перестроить Институт сильно пострадавший в результате войны и гитлеровской оккупации и хотел приспособить его к новым условиям и к этим широким перспективам, какие открываются в настоящее время перед польской геологией. Но преждевременная смерть не позволила Чарноцкому исполнить эту задачу.

Jan Czarnocki

(1889—1951)

Jan Czarnocki naquit en 1889 à Kielce, au coeur même du massif hercynien de S-te Croix en Pologne centrale auquel il consacra ensuite la majeure partie de ses travaux scientifiques. Il a manifesté un intérêt précoce à la géologie en parcourant, comme écolier, les montagnes de son pays natale en poursuivant des observations géologiques et en collectionnant les fossiles.

Czarnocki étudia la géologie aux universités de Lvov et de Cracovie et ensuite, au cours de la première guerre mondiale, il débute par son travail au Laboratoire de Géologie du Musée d'Industrie et d'Agriculture à Varsovie. Après la guerre il passe avec ce Laboratoire à l'Institut Géologique de Pologne qui venait d'être créé après la résurrection du pays. Czarnocki fut un des organisateurs de cet Institut, où il occupa le poste de géologue et du chef du Musée. Après la deuxième guerre mondiale, au cours de laquelle il a perdu la majeure partie de ses collections et beaucoup de notes et de manuscrits, Czarnocki devient en 1947 directeur de l'Institut et il occupe ce poste très responsable jusqu'à sa mort en 1951.

Comme nous l'avons mentionné, Czarnocki a surtout étudié le Massif de S-te Croix, dont il était connaisseur éminent. Déjà en 1919 il publie un travail fondamental sur la stratigraphie et la tectonique de ce Massif et au cours de la même année aussi une carte géologique de sa partie centrale au 1:100 000. Ces deux travaux présentent une étape importante dans l'étude géologique de cette région. La deuxième est marquée par sa carte géologique de la feuille de Kielce au 1:100 000 éditée en 1938. Après la deuxième guerre mondiale Czarnocki publie encore une carte géologique, cette fois généralisée — la feuille de Kielce au 1 : 300 000, ainsi qu'une monographie de la région de Łysa Góra — une partie importante du Massif de S-te Croix.

Afin d'initier ses collègues aux résultats de ses travaux Czarnocki a organisé à Kielce deux réunions de la Société Géologique de Pologne — en 1921 et 1947, suivies de nombreuses excursions au terrain.

Pour chacune des formations constituant la série paléozoïque complète du Massif de S-te Croix Czarnocki consacre beaucoup de travaux spéciaux — stratigraphiques et paléogéographiques appuyés sur une solide base paléontologique.

C'est lui qui a découvert dans ce Massif le Carbonifère, ignoré jusque là; c'est lui aussi qui le premier y a découvert les roches éruptives paléozoïques. En élargissant le domaine de ses études qui allaient embrasser le pourtour du Massif il donne une attention toute particulière au Miocène. Pour mieux comprendre ses relations stratigraphiques et paléogéographiques Czarnocki quitte le Massif et étudie les dépôts miocènes en avant-pays des Carpathes et en Podolie. Il élucida également la tectonique du Massif et s'occupa beaucoup de ses richesses minérales.

Le travail scientifique de Czarnocki, dont nous venons de tracer, une esquisse n'équise guère l'activité de cet homme remarquable. Il se distingua également comme organisateur. C'est lui qui a organisé le Musée

de l'Institut Géologique, et c'est lui aussi qui dans une époque bien pénible, celle qui a suivie la deuxième guerre mondiale, a entrepris le réorganisation de l'Institut extrêmement dévasté par la guerre et par l'occupation hitlérienne; il a voulu l'adapter aus nouvelles conditions et aux vastes perspectives qui s'ouvrent actuellement à la géologie polonaise. Mais la mort prématurée ne lui a pas permis d'achever cette tâche.

St. Krajewski